

"חנוך לנער על פי דרכו..." (משלי כב 9)

הנושא האישי: תיאוריה ויישום במכללת 'אפרתה'

תמר שורין

מעין הקדמה

"נהייתי מאוד לעסוק בנושא האישי";
"העבודה שניתנה לי אפשרות לכתוב על נושא המעניין אותי במיוחד העלתה את המוטיבציה שלי. בקיצור, השקעתי מרץ רב בהכנת העבודה ואני מרגישה שהיה כדאי";
"העיסוק בהיבטים שונים של הנושא ובקשרים ביניהם חידד בי את היכולת להתבונן בדברים מנקודות מבט חדשות".
"תוך כדי הכנת העבודה הרגשתי שאני מכינה יותר מה זאת למידת חקר";
"אני חושבת שעכשיו, לאחר שסיימתי את העבודה אוכל להדריך טוב יותר את תלמידי בהכנת נושא אישי".

אלו הן מקצת מן התגובות שהעלו הסטודנטיות במכללה בסיום העיסוק בנושא האישי במסגרת הקורס 'הנושא האינטגרטיבי' והן משקפות את מרבית התגובות. הקורא את הדברים עשוי לתהות מה הביא את הסטודנטיות לתגובות כאלה. אך לנו, מורי הקורס, נדמה שהסיבות נעוצות בדרך הלמידה וההכנה של הנושא האישי; דרך המאפשרת מתן ביטוי אישי, רגשי ואינטלקטואלי של כל אחת מהסטודנטיות, המלווה בתמיכה ובהכוונה של המורים. הרעיון לעסוק בנושא האישי במסגרת הקורס, שהחל לפעול בשנת תש"ן, התגבש במהלך הוראה-למידה שנתבצעה ע"י צוות מורים, ומשנה לשנה, בתהליך רפלקטיבי של בדיקה ושיפור הלך והשתכלל. המשוב שקיבלנו מדי שנה סייע לנו בהפקת לקחים ועודד אותנו להמשיך ולפעול בכיוון זה.

הנושא האישי מהו?

מחקרים שנעשו על הנושא האישי מתייחסים בעיקר לתלמידים צעירים בגיל ביה"ס היסודי, ורק בחלקם לתלמידי חטיבת הביניים והחטיבה העליונה*. נסיונו במרוצת השנים האחרונות מעלה שחלק ניכר מן הרבירים שנכתבו מתאים גם לתלמידותינו הבוגרות. לפי סמית (1990) העיסוק בנושא האישי עשוי לתרום להשגת המטרות החינוכיות הרצויות להתפתחות הכוללת של התלמיד יותר מכל צורת לימוד אחרת. אנשי חינוך אחרים (גלובמן, הר ציון, כהן, לוי, שמיר, צמחי תשמ"ב, לוי תשמ"ד, קולא שקל 1992) תמימי דעים באשר לגודל התועלת שמפיק התלמיד מהכנת הנושא. מדבריהם ניתן לנסח מספר מאפיינים המתייחסים לאופי הלמידה של התלמידים ולתפקיד המורה.

אופי הלמידה של התלמיד:

- א. הלומד יווס ללמוד באופן חופשי ועצמאי ובוחר תחום שיש לו בו עניין אמיתי. קיימת אפשרות של בחירה מתוך מאגר נושאים נתון או בחירה חופשית לגמרי. הבחירה נעשית מתוך סקרנות אישית והלמידה חווייתית. הבחירה אינה מצטמצמת בתכנים אלא גם באפשרות בחירת השותפים ללמידה, בבחירת החומרים, המקום, הדרך וכו'.
- ב. הלמידה אינטרדיסציפלינרית, למידה המאפשרת שילוב של תחומי דעת שונים.
- ג. הלמידה קשורה בחקירה ובחיפוש אחר חומרים ולוונטים מכל משאב אפשרי.
- ד. הלמידה מאפשרת פיתוח חשיבה מקורית ורב כיוונית, התמודדות עם בעיות ועם קבלת החלטות.
- ה. דרך למידה כזו מאפשרת לתלמיד להגיע לדרגה של לומד עצמאי, הוא מקבל אחריות על תהליך למידתו ומתכנן את התפתחות תהליך הלמידה באופן אישי.
- ו. ניתנת אפשרות של ביטוי ייחודי לכל תלמיד במהלך הלמידה ובהכנת התוצרים.
- ז. הערכת הישגי התלמיד בלמידה כזו נעשית בדרכים מגוונות: הערכה עצמית, רפלקציה, הערכת עמיתים, הערכה של המורה וכו'.

תפקיד המורה

המורה, המכוון את הפעילות בנושא האישי משמש כמנחה וכמתווך המעורר את סקרנות התלמיד, מעודד את למידתו ומכוון אותו למשאבי למידה ולמאגרי מידע. המורה מדרוך תומך ומייצץ בהתאם ליכולתו של התלמיד ולקצב הלמידה שלו. קידום התלמיד מושג תוך

* אליעזר מרכוס (תשמ"ד) טוען שאפשר ורצוי לשלב עיסוק בנושא האישי גם בבית הספר התיכון. לחיזוק דבריו הוא מביא אסמכתאות מנסיונו בבית הספר הניסויי בירושלים. לדעת גלובמן (1992) הנושא האישי מתאים לילדים בגיל צעיר בגלל האפיונים של תפיסתם, וכן לילדים בגיל ההתבגרות ככך שהוא מאפשר ללומדים לקשר בין צורכיהם האישיים והחברתיים ולהשיג את מטרותיהם באופן יעיל יותר.

התקדמות מלמידה ראשונית, שמקורה בחוויה ובהתרשמות ישירה באמצעות חושים ושרירים אל הלמידה המשנית בחומרים מעובדים של מקורות מידע שונים, עיוניים ומילוליים בעיקרם (גלובמן 1992). המורה כמנחה יכול להתייחס לשונות שבין תלמידים, כך הוא מעודד את התלמיד הבודד להתמודד עם קשיים ומעניק לו תחושה שהוא יכול לסמוך על כוחותיו.

תשתית עיונית לנושא האישי

הרעיונות המנחים הוראה-למידה של הנושא האישי מעוגנים כבר במקורות היהדות. ניסוחים מפורטים יותר מצויים אצל חוקרים במאות האחרונות. רעיונות יסוד נוסחו על ידי רוסו (צרפת 1712-1778). הוא דיבר על למידה של הילד בסביבתו הטבעית תוך כדי התנסות אישית וישירה. פיא'ה (שורין 1896-1980) המשיך את הרעיון של רוסו ודיבר על למידה של הילד מתוך התנסות וגילוי; הילד בונה את תפיסתו והבנתו הקוגניטיבית בהדרגה, הוא לומד על החוקים הפועלים בסביבה תוך כדי הפעלתה. דיואי (ארה"ב 1859-1952), שהיה פסיכולוג ומחנך, ביקש לפתח את יכולת התלמיד להתמודד עם העולם באופן שכלתני. על כן הציע למורים לכוון את הילדים לפעול באופן טבעי ובקצב שלהם מתוך בעיות שהם מעלים. קליפטרק (ארה"ב 1871 - 1965) מאסכולת דיואי פיתח את שיטת הפרוייקטים. בשיטה זו נעשה הילד שותף פעיל בקבוצה בלמידת בעיות אמיתיות מן החיים.

הנושא האישי במכללה - על שום מה?

התנסות הסטודנטית המתכשרת להוראה בהכנת הנושא האישי עשויה להועיל לה הן בלמידה שלה עצמה, הן באופן ההוראה שלה כמורה לעתיד. ניתן לנסח שני תחומים חשובים לתהליך הלמידה של הסטודנטית:

א. הסטודנטית לומדת הלכה למעשה ליוזם, לקבל אחריות, לבחור, לחקור, להפיק מידע ולוונטי ממקורות שונים, לתת ביטוי גרפי ואמנותי לרעיונות, לכתוב כתיבה שוטפת תוך כדי מציאת קשרים בין חלקי העבודה השונים, להעריך את תהליך העבודה ואת התוצר בדרכים שונות. היא רוכשת מיומנויות של לומד עצמאי, אלה חיוניות היום לאין ערוך בשל כמות המידע העצום העומד לרשותנו.

ב. לעיסוק בנושא האישי יש גם פן חווייתי חשוב, הלימוד העצמי מזמן לסטודנטית חוויות, תחושות ורגשות החיוניים לכל לומד בכל רמה. יש להניח שבהתנסות האישית שלה היא תוכל, קודם כול, להפנים את המודעות לחשיבות הוראה-למידה של נושא אישי. חוויית ההצלחה האישית שלה תעודד אותה לפתח דרך זו אצל תלמידיה הצעירים. שנית, הקשיים שהיא נתקלת בהם עשויים להעמיק אצלה את התובנה גם ביחס לבעיות שתלמידיה הצעירים ייתקלו בהם. היא תבין עד כמה חשוב הסיוע של המורה בבחירת הנושא, בהדרכה למציאת מקורות מידע, בכתיבה ובהערכה, ועד כמה חשובה האמפתיה שלה לתלמיד הצעיר המתקשה.

תהליך פיתוח הנושא האישי במכללה הלכה למעשה

א. בחירת הנושא

הסטודנטיות מתבקשות לבחור נושא הקרוב לליבן, והעשוי לעורר בהן עניין ולבדוק אותו. ההנחיה היא לבחור נושא שהעיסוק בו מצריך שילוב של שני תחומי דעת לפחות. נושא ה'חותך' דיסציפלינות שונות ומחייב עיסוק מכמה זוויות ראייה. חשוב שהנושא הנבחר לא יהיה רחב מדיי בבחינת 'תפסת מרובה לא תפסת'. הבחירה יכולה להיעשות גם בזוגות, מעין 'חברותא' התורמת להפריה הדדית של רעיונות. לפני הסטודנטיות מוצג מאגר של רעיונות המסייע לבחירה, ובמסגרת מליאה או בקבוצות קטנות בהנחיית המורים, הן מציעות נושאים זו לזו ומתלבטות בבחירה. תהליך הבחירה עשוי להימשך יותר משיעור אחד. לאחר שהסטודנטיות בוחרות את הנושא שלהן הן מתבקשות לנסח אותו בצורת שאלה, בעיה, רעיון, דילמה או מושג. אופי הניסוח מאוד משמעותי כי יש לו השלכות על מבנה העבודה. לדוגמה: ניסוח של הנושא כ'בעיה ודילמה' מוביל את העבודה לתהליך מובנה של חיפוש פתרון לבעיה. לעומת זאת, ניסוח של הנושא בכותרת 'כרעיון' מחייב תהליך של 'הוכחת' הרעיון בדרך של הפקת מידע ממקורות שונים.

דוגמאות לנושאים שנבחרו:

הזקנה בחברה המודרנית;	תאומים — גנטיקה מול סביבה;
התמודדות עם עקרונות;	חלומות ומשמעותם;
יחסי גומלין בין הורים לילדים מאמצים;	מנורת המקדש — מבנה וסמל;
מה מייצג הבגד בעדות ישראל;	כיסוי ראש ביהדות;
לא טוב היות האדם לבדו' — על הווגיות;	עוי העיר' — איכות הסביבה במקורות חז"ל;
היחס לצמחי מרפא בעבר ובהווה;	שימוש בסמים, סוגים, גורמים ודרכי התמודדות;
חלקו של האדם בהכחדת בעלי חיים;	האם המוסיקה משמשת תרפיה;
הצבי כסמל;	

ב. שאלות מחקר

שלב זה כולל שאלה או שאלות מחקר שהעבודה אמורה לענות עליהן.

ג. חיפוש מקורות מידע

התלמידות מקבלות הוראה כיצד להפיק מידע ממקורות שונים מעדכנים ומגוונים: מקורות כתובים כמו מאמרים, סיפורים, שירים, ומקורות לא כתובים כמו אתרים ותמונות. יש חשיבות לדליית מידע משיחות עם בעלי מקצוע, מביקור במוזיאונים וכד' אך גם מפגישות וראיונות עם אנשים מן השורה. במידת הצורך ניתן לכלול גם עריכת סקר מדגמי.

ד. ארגון המידע

שלב ראשוני הוא ארגון הכתיבה בעזרת הצעה לראשי פרקים. שלב זה מלווה בהנחיה צמודה של המורים ויש בו הרבה טיטות והתלבטויות. השלב הבא הוא ארגון המידע בהתאם לשאלת המחקר ובהתאם לראשי הפרקים. אנו מקפידים שתהיה הפרדה ברורה בין ראשי הפרקים לבין ארגון הנושא ברמה העקרונית. כדי להקל על העבודה, הסטודנטיות מכינות תרשים זרימה של הנושא המוכן על שקף (ראה נספח). כל סטודנטית מציגה אותו בפני המנחה ובפני חברותיה וכולם תורמים הערות לשיפור בתהליך של דיון. הצגת השקף והדיון מאפשרים הסתכלות על הדברים כאילו ממגדל תצפית, דרך המסייעת לחידוד הדברים.

ה. תהליך הכתיבה והתוצר

התהליך כולל הדרכה בעקרונות 'כתיבת עבודה' הכוללים מרכיבים של הבעה, ניסוח, מבנה, תמצית, סיכום, ביבליוגרפיה וכד'. התוצר הסופי הוא עבודה סמינריונית מורפסת. רוב העבודות מלוות באיורים, תרשימים, ראינות, 'מחקרי שדה' קטנים, קלטות, סרטים, אלבומים, משחקים וכד'.

ו. רפלקציה

בשלב אחרון זה יש שני מהלכים: תחילה מתבקשות התלמידות להתייחס בכתב ובע"פ לכל תהליך הכנת הנושא האישי. דיווח ענייני מה היו הספקות, ההתלבטויות, הקשיים וכיצד התגברו עליהם. אך גם דיווח חווייתי, ממה נהנו, האם היה משהו שריגש אותם. לאחר מהלך זה שיקרו מעין דיווח בא מהלך הביקורת והפקת הלקחים, ממה הפיקו תועלת, מה היו משרות, איך היו ניגשות עתה לעיבוד נושא אחר, כיצד בנויה העבודה, האם בשטף או שהיא מסורבלת, מה מקומם של אמצעי ההמחשה וכד'. התהליך הרפלקטיבי נעשה לעתים בשיחה בין מורה וסטודנטית ולעתים בקבוצת דיון בין עמיתים. הרפלקציה מעשירה את תוכנת הסטודנטית בהבנת התהליך, בשיפור התוצר ובהתקדמות לקראת היותה 'לומדת עצמאית', היכולה להתמודד עם משימות חקר שונות.

ז. רמזים דידיקטיים

כל התהליך של הכנת הנושא האישי מלווה מראשיתו ועד סופו ברמזים דידיקטיים המכוונים לשלב שבו הסטודנטית עצמה תשמש כמדריכה של תלמידיה. הניסיון האישי שרכשה בשילוב הרמזים הדידיקטיים האלה כונים תשתית טובה למורה בעלת אמפתיה, תובנה ורגישות אך גם בעלת ידע וניסיון ליישום תהליך דומה בעתיד.

סוף דבר

אנו המורים המלווים את הנושא האישי עוסקים כל הדרך בעריכת משוב ובהפקת לקחים כדי לשפר את תהליך ההוראה-למידה. התהליך הרפלקטיבי שנעשה השנה העלה כמה הצעות שראוי לדעתנו לאמצן בעתיד.

א. נתברר שתהליך כתיבת העבודה של הכנות מורכב למעלה מן המצופה ודורש השקעת זמן ממושך יותר בהדרכה אישית.

ב. דרכי החקר הבלתי מילוליות והסקרים שנעשו ב'שדה' תרמו להן תרומה בעלת משמעות וכדאי להרחיב ולעודד סוג זה של חקר.

ג. אנו מניחים שהתהליך תרם הן לסטודנטיות כלומדות, הן לסטודנטיות כמורות לעתיד. אך נראה לנו שיש צורך במחקר מתאים כדי לבסס הנחה זו בצורה מדויקת יותר ואולי גם לתרום רעיונות חדשים.

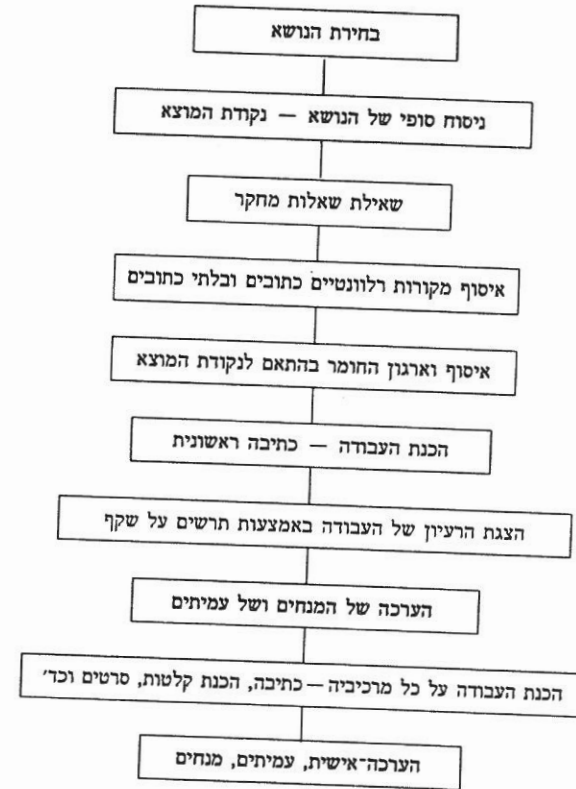
ביבליוגרפיה

- * גלובמן ר' (תשמ"ד), הנושא האישי של התלמיד, שלבים ט', משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, עמ' 25-46.
- * גלובמן ר' (1992), הנושא האישי, נושא אישי למורה המתעניין, הוצ' רכס, עמ' 1-5.
- * הר ציון ר', (תשמ"ד), הנושא האישי, שלבים ט', משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, עמ' 47-57.
- * כהן א', לוי מ', (תשמ"ד), נושא אישי, תוצאות סקר ב-11 בתי ספר פתוחים בישראל, שלבים ט', עמ' 5-24.
- * מרכוס אליעזר, (תשמ"ד), "נושא אישי" סיכום ראיון עם ד"ר אליעזר מרכוס, שלבים ט', משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, עמ' 66.
- * קולא ע' שקל ר', (יערך מדעי ד"ר רבקה גלובמן), 1992, נושא אישי, הוצ' רכס.
- * שמיר ח', צמחי נ', הנושא האישי בכיתות היסוד, המכון להוראת המדעים ולשיפור דרכי ההוראה ע"ש מסינגר, אוניברסיטת חיפה, כ"ס לחינוך אורנים.

* Smith R.M. & Associated, (1990), Learning to learn Across the Life spam. SF: Josseg-Bas p. 46.

תרשים זרימה של התהליך

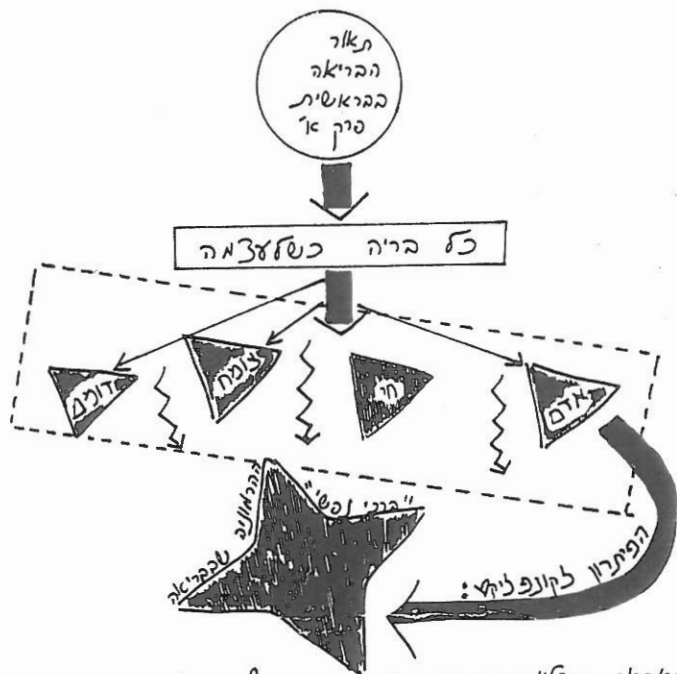
הכנת הנושא האישי ע"י הסטודנטית

מורי הקורס מלווים את הסטודנטיות בכל שלבי הכנת הנושא, מדריכים, מסייעים ומעודדים באמצעות תהליכים רפלקטיביים. הם מפיקים לקחים ומשפרים את ההוראה-למידה של הסטודנטיות

תרשים זרימה א

מעשה הבריאה - קונפליקט פנימי
הבא לידי פתרון ב"ברכת נפשי"

האחות השלימה: יתמו הטאים מן האלי ונשלים עוז איתם"

מעשה הבריאה - קונפליקט פנימי הבא לידי ביטוי פתרון ב"ברכת נפשי"
שקף זה הוכן משני רבדים, הקו המרוסק מציין את המצוייר ברובד השני, תרשים זרימה זה יוצא מיחידת טקסט ("ברכת נפשי") אל פרטיה ומתאר תהליך פרשני של ירידה לפרטים. בתרשים מוצג הקונפליקט: חוסר התרמוניה אליבא דפרק א' בבראשית המציג לכאורה בריאה שאינה מושלמת ("טוב מאד" היא הערכה של ח' אך זו איננה ברורה לאדם).
הטקסט "ברכת נפשי", המציין את ההשגחה בא לפתור את הקונפליקט ע"י הצגת התרמוניה שבטבע

זימור אולג
ז"צ (אילמבורג)

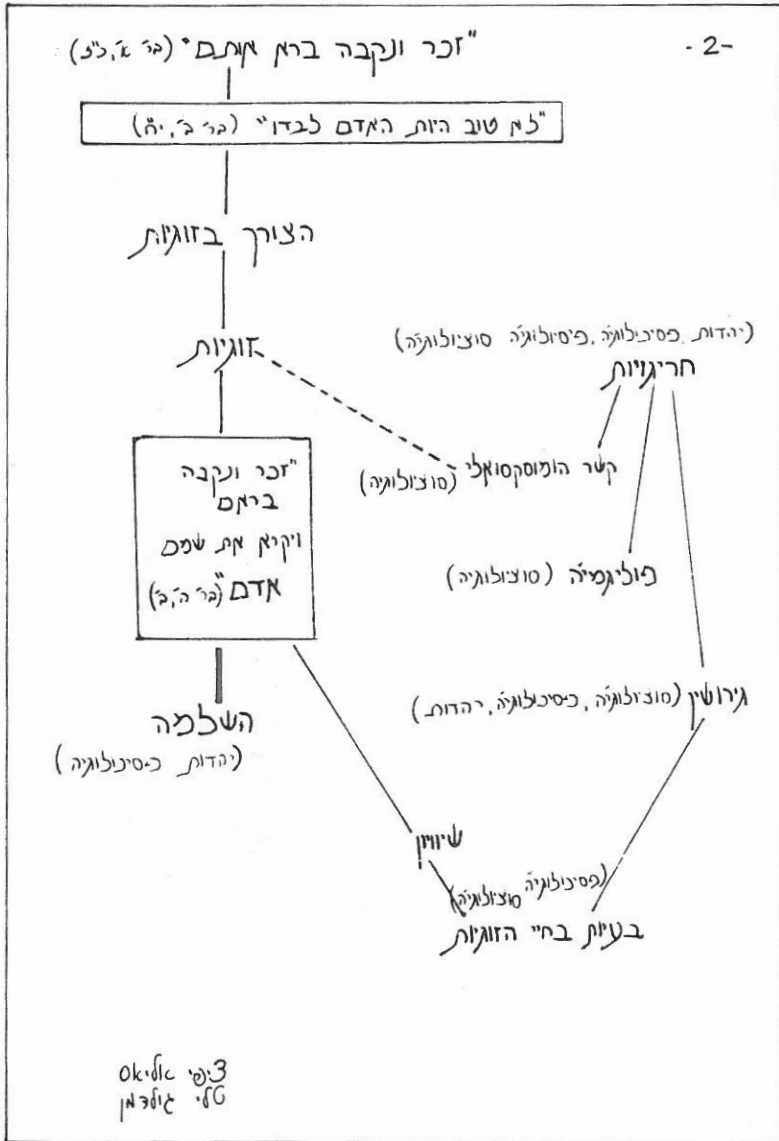
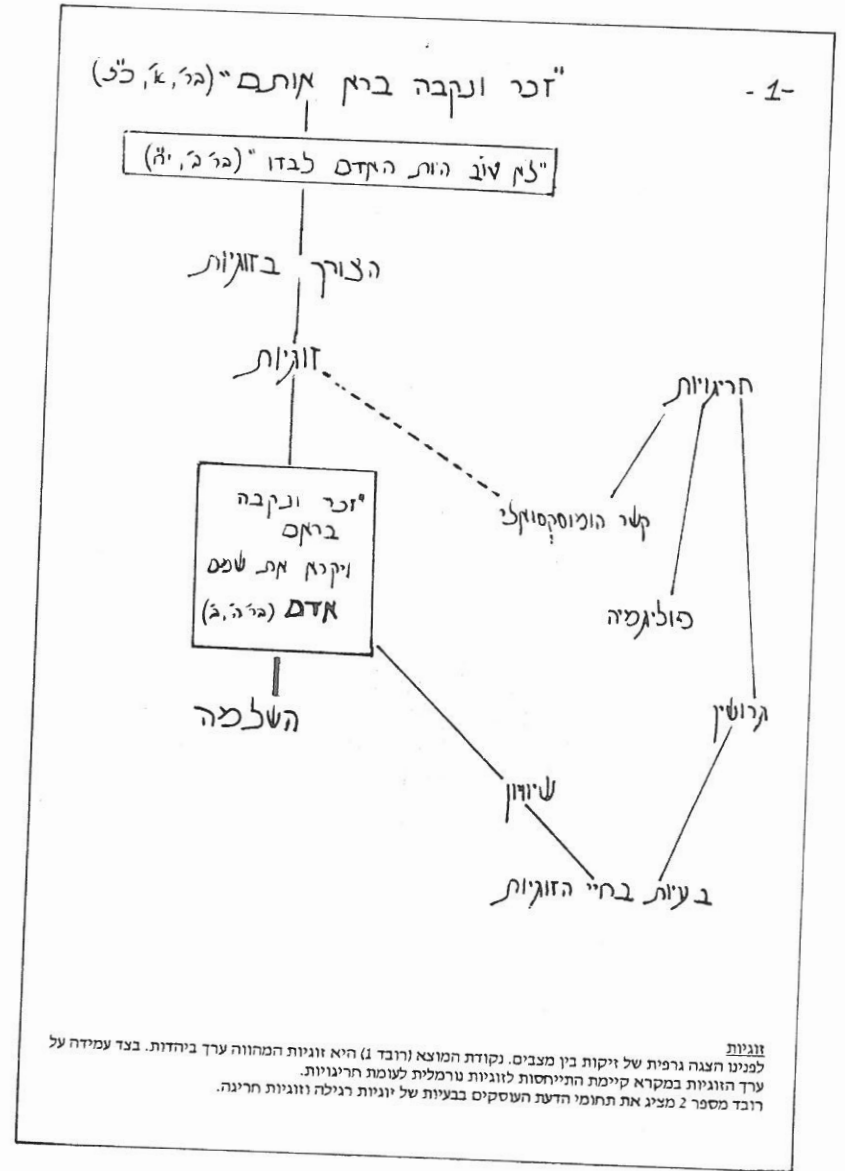
למאמר: 'חנוך לנער עפ"י דרכו - הנושא האישי'

תרשימי זרימה

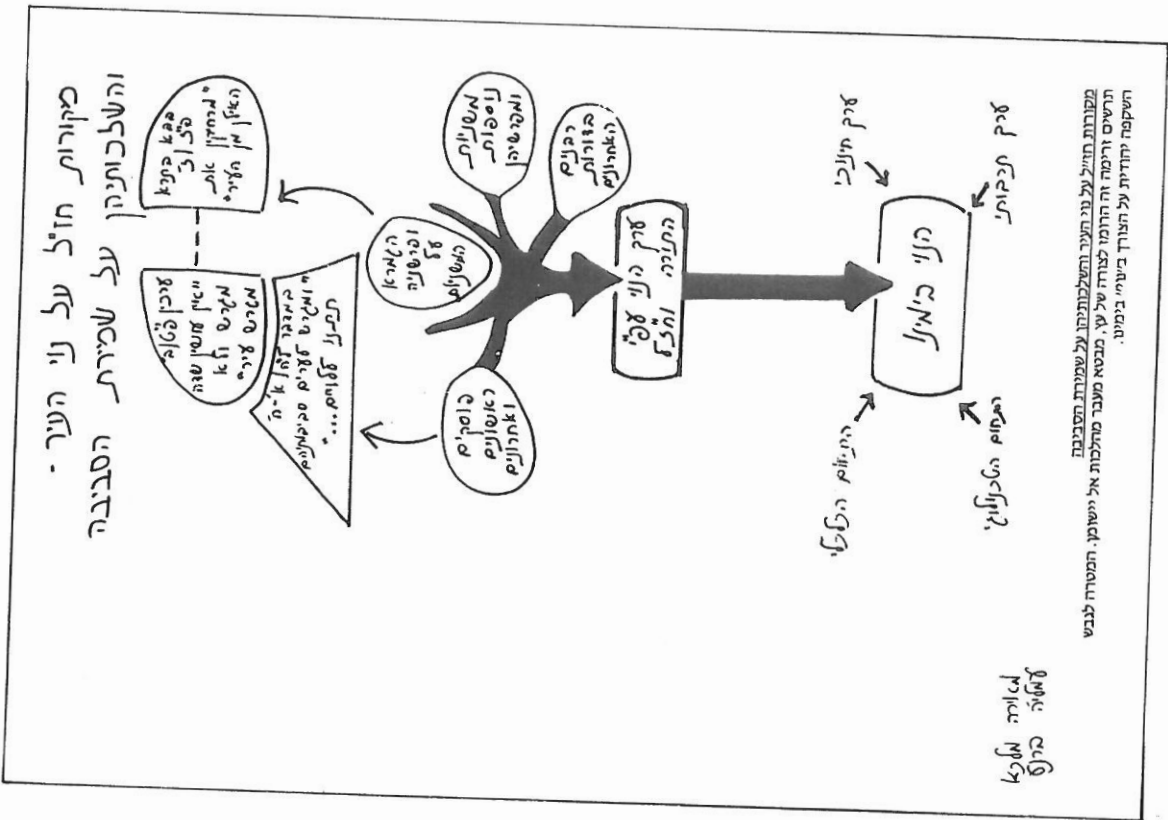
תרשימי זרימה אלו הוכנו ע"י הסטודנטיות במהלך עיבוד הנושא האישי.
תרשימים אלה הם חלק ממספר גדול יותר.
נושא התרשימים:

- א. מעשה הבריאה - קונפליקט פנימי הבא לידי פתרון ב"ברכת נפשי".
- ב. "לא טוב להיות האדם לבדו - זכר ונקבה ברא אותם" (2 דפי תרשימים)
- ג. מקורות חז"ל על "נוי העיר" והשלכותיהם על שמירת הסביבה.
- ד. הצבי כסמל.
- ה. המערה: מסביבה לסמל.
- ו. האם המוסיקה מהווה תירפיה?
- ז. מלכוד האדם בבקבוק - שתיית אלכוהול והשפעותיה. (2 דפי תרשימים)

תרשים זרימה ב

צ'יפ איליאס
א.י. גילדמן

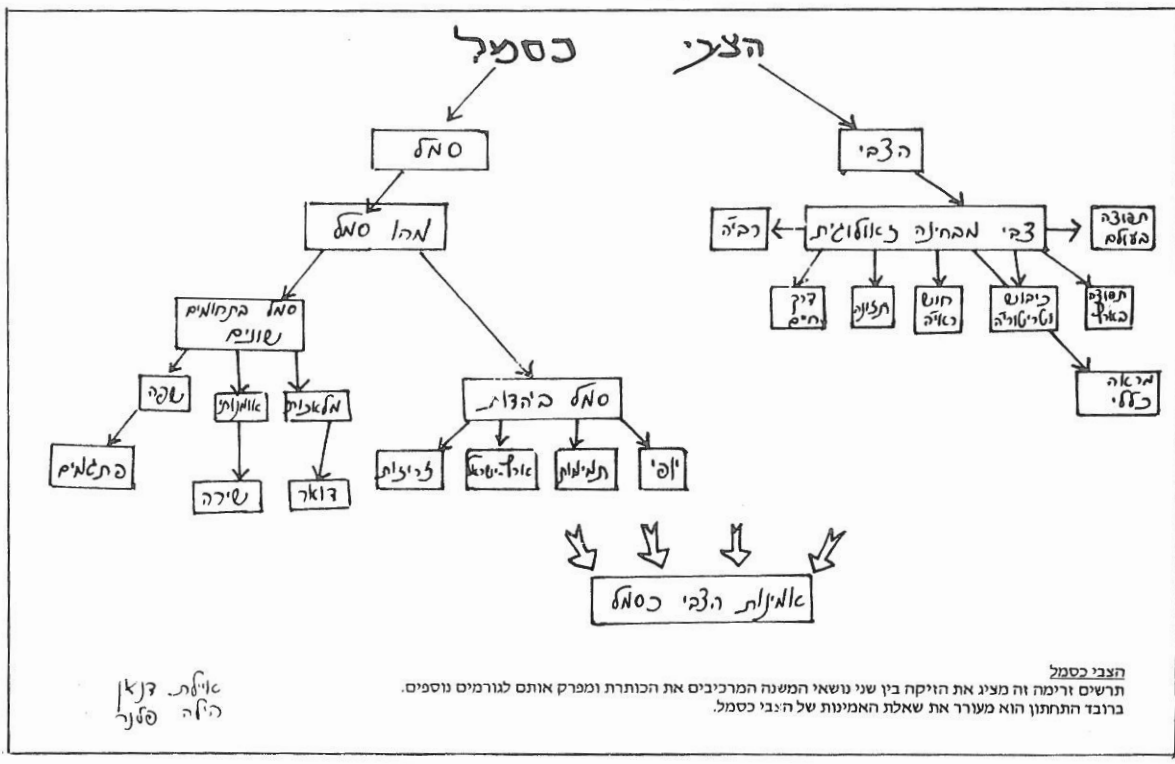

מטרת תהליך נגד העד השלכותיה על שמירת הסביבה
תבניות זרימה זה הרומז לצורה של עץ
הסקמה יחודית על העורך ביער בימינו.

תרשים זרימה ג'

נספח

תרשים זרימה ד'

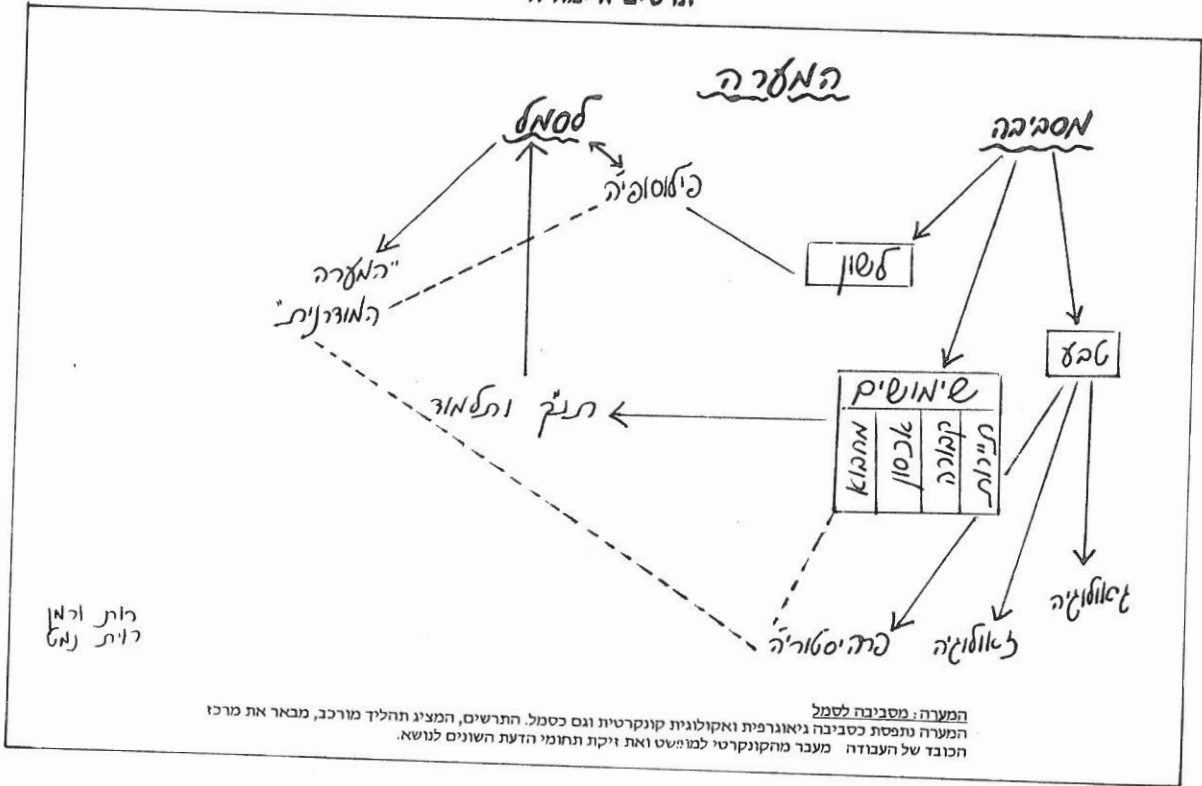

הצבי כסמל
תרשים זרימה זה מציג את הזיקה בין שני נושאי המשנה המרכיבים את הכותרת ומפרק אותם לגורמים נוספים.
ברובד התחתון הוא מעורר את שאלת האמינות של הצבי כסמל.

לאורה לאורא
חנה ברק

נספח

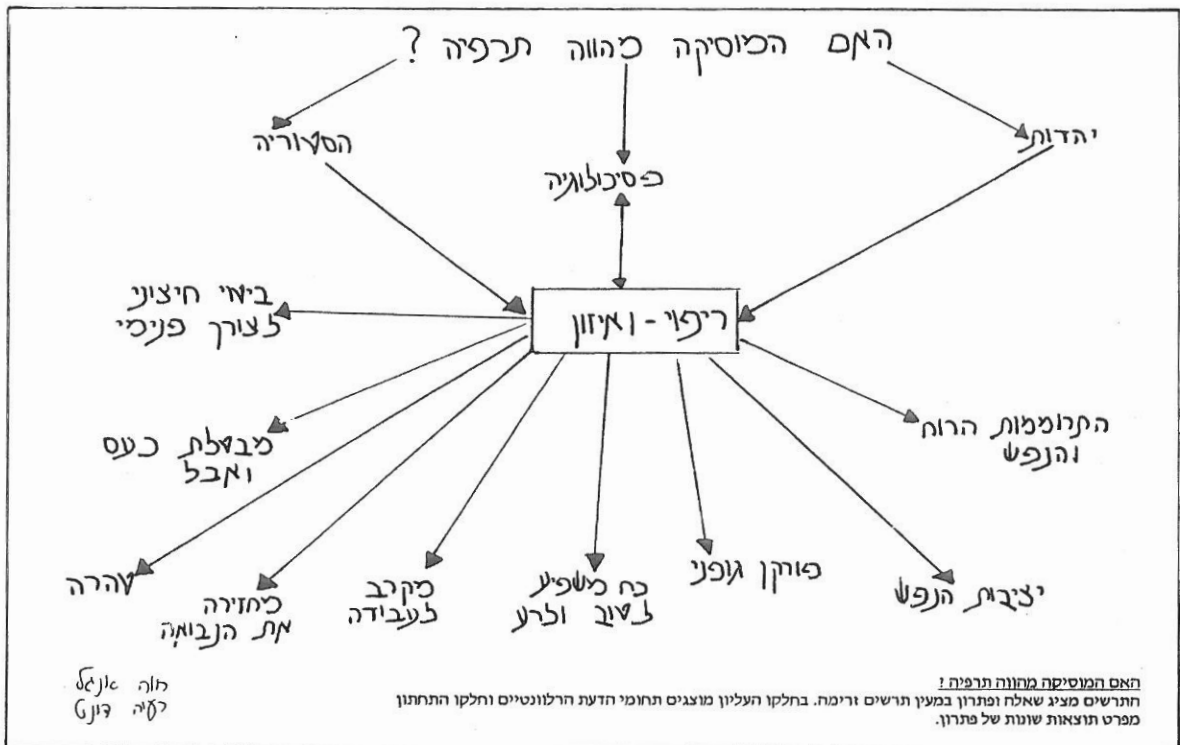
תרשים זרימה ה'

נספח

חות וקמח
כרית נחל

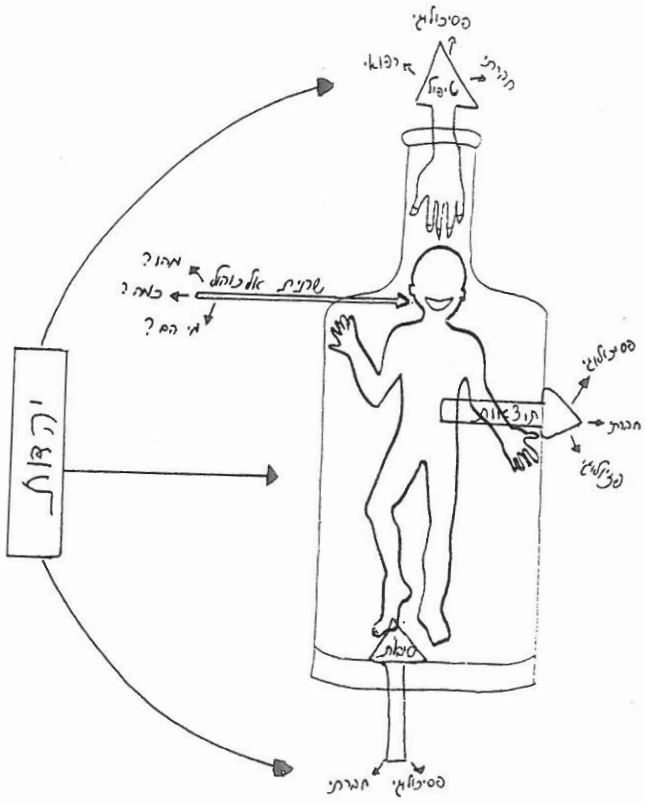
תרשים זרימה ו

נספח

חנה אנהל
דניאל

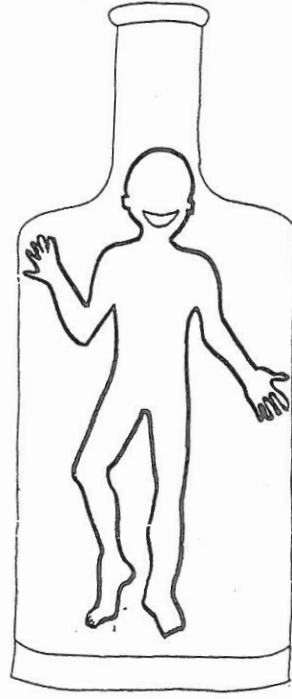
- 2 -

שולי אליאד
פאנת אלפ

תרשים זרימה ?

1- הניסא: שתי אל כותל והשפעתה
מלכוד האדם בבקבוק

מלכוד האדם בבקבוק
לפני תרשים שהוכן בכמה רבדים והממוחש בעיה דרכי טיפול בה.
בגלל מגבלות של מקום נציג את הרובד הראשון ואחריו תצלום של שאר הרבדים (חמשה).
התרשים שהוכן במקורו בבנימי שניס עוסק בחשפעות שתיית האלכוהול על האדם. הוא מתייחס
לסיבות, לתוצאות ולדרכי הטיפול באלכוהוליסט תוך כדי חצנת תחומי הדעת הרלוונטים.